

De Ariaantjesaga

Colofon

ISBN: 978 94 6365 018 2

1e druk 2017

© 2017, Kerst Huisman

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving omslag en binnenwerk: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De Ariaantjesaga

Kerst Huisman

Inhoud

Voorwoord	7
Kommertje	11
Klaas	20
Ariaantje	29
Adriana	42
Het weeshuis	103
Jeanne en Nico	117
Cora	133
Nawoord	152
Verantwoording en dankwoord	154
Literatuur	156

Voorwoord

Het verhaal van Ariaantje Nieman, een mooie schippersdochter uit het nog altijd knus tegen de duinen van Goeree-Overflakkee aanliggende Ouddorp, is geen saga in de oorspronkelijke betekenis. Dat waren immers met legenden omwonden heldenverhalen uit het oude Scandinavië. En er is weinig legendarisch aan haar niet zo lange leven. Maar de tragiek die ook vaak inherent is aan de Oudnoorse saga's, is wel op haar van toepassing. Toen ze zes was, stierf haar moeder. Wat zoiets in het leven van een zesjarige teweegbrengt aan ontredde en verdriet, laat zich moeilijk beschrijven. En toen ze zelf in 1924 stierf, pas 35 jaar oud, liet ze vier dochtertjes en een zoontje achter. Een van die dochtertjes, het derde kind, was toen – bittere ironie – ook zes. Zij en haar zes jaar oudere zus spelen in het verhaal dat hierna komt een belangrijke rol. Het is een verhaal van gehavend worden door het lot – of is het woord 'omstandigheden' hier beter op zijn plaats? – maar ook van veerkracht en levensmoed van eenvoudige vrouwen.

Maar van een saga is eveneens sprake – men denke aan de *Forsythe Saga*, de romancyclus van John Galsworthy – als het om een familiekroniek gaat. En dat is dit verhaal van Ariaantje, haar moeder en haar kinderen zeker wel. Temeer daar haar naam ook is doorgegeven aan een aan-

tal van haar klein-, achter- en betachterkleinkinderen, die opgroeien in de eenentwintigste eeuw. Maar in tegenstelling tot de hoofdpersonen in het werk van Galsworthy, die tot de Britse upper-class behoorden, was Ariaantje Nieman maar van heel eenvoudige komaf. En haar leven ging bepaald niet over rozen, zoals het vervolg zal leren.

Er is tegenwoordig veel belangstelling voor verhalen over ‘gewone’ mensen in een tijd dat oorlogen en crises als verwoestende stormen over de wereld zijn gegaan. Velen kunnen zich ook gemakkelijker met ‘gewone’ mensen identificeren dan met machtigen en beroemdheden. De directe aanleiding om dit boek te schrijven was de interessante en turbulente levensloop van de nu bijna honderd jaar oude Cora Paris-van Nes, kind van Ariaantje Nieman. Zij was zes toen haar moeder overleed. Zij woont al meer dan een halve eeuw in de bergen van Ticino, Zwitserland. Een aantal jaren geleden heb ik haar uitgebreid geïnterviewd over haar leven. Sommige dingen wist ik wel, maar bij dat interview werd duidelijk, dat er achter haar verhaal een wereld schuilging van maatschappelijke ontwrichting en verdriet. Hierdoor ontstond het plan, me verder in haar leven en dat van haar naaste verwanten te verdiepen. Daartoe behoorde ook het onderzoek naar de vraag wie de op zo jonge leeftijd overleden Ariaantje Nieman is geweest. Dit verhaal begint dan ook in het midden van de negentiende eeuw met de levens van Ariaantjes ouders en van haarzelf op Goeree-Overflakkee. Daarna komt het

relaas van haar leven in Rotterdam en Amsterdam, en vervolgens hoe het in de twintigste eeuw haar vijf kinderen is vergaan.

Wie op de genealogische internetsite Genlias zoekt naar de familiebetrekkingen van vaak verwante Goereese families als Nieman, Breen, Heerschap, Padmos, Sandifort/Santifort, Sperling, Tanis en Van der Wende, wordt getroffen door het gegeven hoe vaak de naam Ariaantje daar in de akten van geboorte, huwelijk en overlijden voorkomt. Het was blijkbaar een populaire meisjesnaam. Ariaantje is een van de vele afleidingen in de Lage Landen van de oorspronkelijk uit Italië stammende naam Adriaan. Al vroeg in de Middeleeuwen kwam de naam naar het noorden, zeer waarschijnlijk met de kerstening. Maar de naam zal vooral populair zijn geworden in het begin van de zestiende eeuw, toen Adriaan Floriszoon Boeyens uit Utrecht tot paus werd gekozen. Paus Adrianus VI is de enige paus geweest afkomstig uit de Lage Landen. De betekenis van die naam is simpel: 'afkomstig uit de stad Adria'. De vrouwen-naam Adriana komt tegenwoordig in haast alle werelddelen voor, maar Ariaantje met variaties is een afleiding die thuishoort in de Nederlandse kustprovincies, van Zeeland tot en met Friesland en Groningen.

De net genoemde generaties kinderen zijn niet op Goeree-Overflakkee te vinden, maar in Rotterdam, Friesland en Parijs, en twee hebben een aantal jaren in India ge-

woond. Dat zijn mijn oudste dochter Janine (Adriana Hilde Maria), ook dochter van Jeannette (Adriana Maria Gabriella) Huisman-Héman en Janines oudste dochter Famke Adriana Glas (2005). En dan is er ook nog Yrsa Adriana Aleida Bakker (2009), mijn kleinkind en kind van mijn tweede dochter Hilde, die ook in Leeuwarden woont. Hieruit valt meteen voor de lezer(es) mijn betrokkenheid bij deze geschiedenis te begrijpen. De saga van de Ouddorper schippersdochter en haar kinderen en kleinkinderen heeft een lange vlucht genomen door de turbulente twintigste eeuw: van het gezin van een schipper en mensenredder in het besloten en orthodox-herformde Ouddorp naar het bruisende Rotterdam van rond de vorige eeuwwisseling, van een op jezuïtische grondslag werkend Amsterdams weeshuis naar het aan het einde van de Tweede Wereldoorlog door het Rode Leger bestormde Berlijn en naar de bergen van Noord-Italië en later Zwitserland, naar een dorpje dat pas na het nemen van tientallen haarspeld- en andere bochten te bereiken is.

Kerst Huisman, Leeuwarden, december 2017

Kommertje

De naam Adriana, in de vorm van de volksnaam Ariaantje, soms ook Adriane of Adriaantje, keert vanaf omstreeks 1600 voortdurend terug in sommige door ijverige genealogen gereconstrueerde familiegeschiedenissen op het eiland Goeree. De oudste vermelding van een Adriana op Goeree komt voor in de protocollen behorend bij heksenprocessen die in 1585 en 1592 voor de rechtbank van Goedereede zijn gevoerd. Het was Adriane Jansdochter die twee weduwen, beiden tegen de zeventig, had beschuldigd van hekserij. De vrouwen werden in eerste instantie tot de brandstapel veroordeeld. De bekentenissen waren door marteling en intimidatie verkregen. Maar het Hof van Holland verbood in 1591 marteling, een afschuwelijk relict uit de tijd van vóór het ontstaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden, als een middel om bekentenissen af te dwingen. Bij het tweede proces, waarbij geen marteling meer was uitgevoerd, konden beide door Adriane beschuldigde vrouwen van alle blaam worden gezuiverd. Het is niet zo'n glorieus begin van het verhaal over de Ariaantjes, maar het is allemaal al heel lang geleden en wie van ons is, wat zijn of haar voorgeslacht betreft, zonder blaam en zonden? En die zwarte vlekken zijn immers allemaal ook allang uitgewist door de tijd. De erfzonde tot in het zevende geslacht, daar geloofden ze in het orthodox-hervormde milieu waar Ariaantje Nieman

als kind opgroeide, rotsvast in. Maar ook deze kijk op de mens is allang aan stevige erosie onderhevig.

Ariaantje Nieman, belangrijke vrouw in dit boek, heeft, zo blijkt uit diezelfde genealogische onderzoeken, haar naam niet van vaderskant gekregen. Die kwam bij de familie van haar moeder Kommertje Tanis vandaan. Ze was genoemd naar een tante, vier jaar ouder dan haar moeder. Kommertje is een naam die je tegenwoordig niet zo veel meer tegenkomt. Men is nu andere namen gewend. Toch heeft de naam een eerbiedwaardige oorsprong. Hij komt van Gomarus, een Germaanse naam die 'door god benoemd' betekent, maar 'in de strijd beroemd' kan ook. Er waren geleerden van naam die zo heetten en er is ook een rooms-katholieke heilige met die naam. De naam zal in protestantse kringen vooral populair zijn geworden ten tijde van de godsdiensttwist tussen 'rekkelijken' en 'preciezen' in de leer, oftewel tussen remonstranten en contraremonstranten, die omstreeks 1620 de jonge Republiek der Zeven Verenigde Provinciën op haar grondvesten deed schudden. Die twist, met als belangrijkste woordvoerders Jacobus Arminius (eerste groep) en Franciscus Gomarus, eindigde in een overwinning van de contraremonstranten. Dat zal de populariteit van Gomarus zeker hebben vergroot.

Tanis is een oud Goerees geslacht. Al in 1515 worden mensen met die naam in Ouddorp vermeld. Ze zouden vanuit Engeland op Goeree terecht zijn gekomen. Dat vermoeden van een Engelse herkomst bestaat ook met betrekking tot

de op Goeree veel voorkomende familienamen Santifort en Grinwis. Santifort of Sandifort zou betrekking hebben op een gelijknamige plaatsnaam in Engeland. De naam Grinwis zou een verbastering zijn van Greenwich. Dat wijst op een Engelse afkomst. In 1665 vestigde Thomas Greenwich zich als chirurgijn in Ouddorp. De veronderstellingen over een Engelse achtergrond zijn dus niet zo onlogisch.

Tanis zou een verbastering kunnen zijn van de plaatsnaam Townsend, maar net zo goed van de voornaam Tonis. In de zeventiende eeuw waren het mensen van aanzien: eigenaars van hoeven en huurders van grote complexen land. Maar van die welstand was bij de negentiende-eeuwse kleine boer Kommer Willems Tanis niets meer over. Hij en zijn vrouw Adriaantje Jacoba Mastenbroek hadden een boerderijtje. Er was niet veel te erven voor hun kinderen, ook niet voor Maarten, de belangrijkste in dit verhaal. Hij werd geboren op 8 december 1824. Hij was het vierde kind. Willem, Maartje en Jacob waren er al, en na Maarten zouden Klaas en Jozijntje nog komen.

Kommer Tanis had, zoals haast iedere kleine boer in Ouddorp, een gemengd landbouwbedrijfje met akkerbouw en wat vee. Grote veeboeren waren er in Ouddorp niet. Hoewel de archieven het niet vermelden, kan Kommer zich ook hebben beziggehouden met de op Goeree nogal wijdverbreide verbouw van meekrap. Uit de wortels van deze plant kon alizarine, een rode kleur- of verfstof, worden gewonnen. Hoe belangrijk de mee-

krapteelt was, blijkt uit het feit dat in 1870 in Ouddorp maar liefst vijf meestoven stonden, grote gebouwen waar de meekrapwortels werden bewerkt. Maar toen was het doek al gevallen. In 1868 ontdekten Duitse chemici, dat de verfstof ook kon worden gewonnen uit steenkoolteer. Maar de meekrapteelt heeft op Goeree nog een tientallen jaren voortsukkelend bestaan gehad. De boeren, die overigens ook vlas, aardappelen en cichorei verbouwden, gingen over op de teelt van suikerbieten. De cichoreiteelt was ook niet onbelangrijk. In het begin van de twintigste eeuw stonden in Ouddorp maar liefst vijf fabrieken voor de verwerking van deze grondstof.

De toen 26 jaar oude Maarten Tanis trouwde op 14 augustus 1850 met de drie jaar jongere Christina Padmos. Hij staat dan in de gemeenteadministratie te boek als arbeider en bouwknacht. Ze kregen drie kinderen die in leven bleven: Arjaantje (1850), genoemd naar Maartens moeder, Job (1852), de voortzetter van de naam van Christina's vader, en Kommertje (1855), wellicht vernoemd naar haar grootvader. Twee na Kommertje geboren jongetjes, beiden met de naam Leendert, leefden maar een paar dagen. Maarten staat in de nauwgezet bijgehouden naamlijsten van belastingplichtigen van de gemeente Ouddorp verder vermeld als arbeider en soms ook als 'karreman'. Zijn bestaan zal hard zijn geweest. Kommertje was dus van heel eenvoudige komaf.

Net omstreeks 1850 begon de modernisering van het leven op Goeree door te zetten. Er was toen al geruime

tijd geen sprake meer van een afzonderlijk eiland Goeree. Dat was in 1751 namelijk via een dam verbonden met Overflakkee. De opwassen aan weerskanten van de dam werden successievelijk bedijkt. In 1842 werd de NV Stoomboot Maatschappij van Overflakkee en Goedereede opgericht die vanaf Middelharnis een dienst onderhield op Rotterdam en tot 1876 ook op Dordrecht. Dat betekende natuurlijk niet dat het eiland nu ook zonder meer kon worden opgestoten in de vaart der volkeren. Ter illustratie daarvan is het boeiend de brief te lezen die de burgemeester van Ouddorp op 22 december 1879 naar de commissaris des konings in Den Haag verzond. Hij moest naar de residentie, om daar vanwege zijn herbenoeming tot burgemeester van Ouddorp te kunnen worden beëdigd. Maar de wateren rond het eiland waren niet bevaarbaar vanwege het ijs. De burgemeester schreef dat hij voorlopig niet kon komen: 'Alle stoombootdiensten liggen stil, het eenigste middel om te Hellevoetsluis te komen is een ijsboot die en door het ijs en de mist slechts om de twee of drie dagen vaart, hetgeen natuurlijk met zeer veel gevaar gepaard gaat. Van de voorleden week toch is dezelfde naar Hellevoetsluis gevaren en na zeven uren in het ijs te hebben gezeten aan het Hoofd van Middelharnis is aangekomen, zonder Hellevoetsluis te kunnen bereiken.' Op het eerste gezicht leek het leven in Ouddorp toen haast een idylle. Toen de doopsgezinde predikant Jaobus Craandijk (1834-1912) kort voor 1878 in het kader van zijn veelgeprezen *Wandelingen door Nederland* de over-

steek naar het toen nog geheel door zee omringde eiland Goeree-Overflakkee waagde, getuigde hij in bloemrijke taal van zijn waardering voor het landschap rond Ouddorp, met zijn kronkelende zandweggetjes tussen de akkers en schrale weilanden. Wilgen, aldus Craandijk, ‘groeien in overvloed langs de kronkelende weg, maar tussen hun knoestige stammen en onder hun blauwgroen gebladerte wassen kruisbeziën en meidoorns, die in ’t voorjaar de lucht met den geur hunner witte bloesems vervullen, en wilde rozen, wier krachtige loten in den zomer met liefelijke knoppen en vriendelijke bloemen zijn overdekt. De heerlijke stem van den nachtegaal klinkt helder en zuiver door de stilte. Het zonlicht schittert door het dichte gewelf der hoge wilgen met fantastische gloed [...] Wild en romantisch is hier de natuur. Ginds kronen kloeke eiken, die de littekenen van hun strijd met de zeewind dragen, de groene met kort en krakend mos begroeide heuvel. Daar omringen schilderachtig uitgewaaide bomen de grijze muren en het rieten dak ener boerenwoning. Daar blinkt het witte huisje in het groen, aan den voet van het woeste duin. Over het korte heidegras, waar enkele magere runderen grazen, langs rulle zandsporen, voorbij armoedige hutten, achter dichte hagen half verscholen, langs de grote waterplas, die als een spiegel schittert onder de heldere hemel, door vervelozе hekken, die de openingen in de aarden dijkjes tussen de weiden afsluiten, naderen wij de woeste Westerduinen, waar de rode toren, de ijzeren kaap, bij dag een baken in zee is, bij nacht een licht,

aan dat van Goeree gelijk, maar op kleinere schaal, doet stralen. En als wij achter ons zien, dan rijst boven bossen en heuvels, te midden der akkers en velden met hun kleurschakeringen, de kloeke kerk met de dikke toren en het stompe dak van het achtkante huisje op het torenplat.' Ds. Craandijk kon zich de weelde van zo'n reis veroorloven. Kommertje Tanis zeker niet. Het is moeilijk, zich een concrete voorstelling te maken van haar jonge leven. De archieven zwijgen grotendeels over haar en brieven of levensherinneringen zijn niet bewaard gebleven. Toch is het wel enigszins voorstelbaar hoe haar jeugd is verlopen. De kans is heel groot dat ze, om haar ouders bij te springen met een kleine verdienste, al als meisje van negen samen met zus Arjaantje en broer Job en andere kinderen koeienhoedster is geweest en later als schoolkind heeft meegedaan aan het zogenaamde 'aren lezen' bij de boeren op de klei in de polders richting Middelharnis. Het gebeurde veel. Vaak gingen de kinderen in familieverband, met hun moeders en oudere familieleden, losse, bij het oogsten verloren aren verzamelen.

Ze kregen, zo vertelt David Hoogzand, een leeszak om en zochten tussen de keurig op rijen gezette schoven of hopen tarwe naar aren. 'De afgesneden aren werden in de leeszak gedaan. Raakte die vol, dan werd deze leeggestort in een grote juten zak [...] Tijdens het leegmaken van de leeszak werd er even tijd genomen om wat water uit de flap of fles te drinken. Het drinkwater werd in een schoof weggestopt of bij erg warm weer op de koele

bodem van een droogstaande sloot neergezet. Op zulke rustmomenten werden wat dorpsnieuwttjes uitgewisseld, terwijl de kinderen enige tarwearen met de hand fijnwreven. Daarna blies men het kaf weg en de aldus schoongemaakte korrels tarwe werden dan in de mond genomen. Al kauwend werd tenslotte kauwgom gevormd. Heerlijk was dat.' Maar aan het einde van de dag waren de kinderen doodmoe. Vier jutezakken goed volgestampt met leesaren gaven bij het dorsen samen een mud van 75 kilogram schone tarwe.

De lezers gingen de volgende dag weer terug naar de afgemaaide velden. Maar als er weinig meer te lezen was, moest men naar een ander veld en dat nam kostbare tijd. Hoogzand vermeldt ook de effecten van regen en onweer. Dan was de klei nat en hechtte zich aan schoeisel of klompen. 'De meeste jongens hadden zelfs in die tijd ook geen kousen aan. Het laat zich dan ook niet moeilijk raden hoe de benen en speciaal de enkels van de kinderen er uitzagen. Het bloed liep er meer dan eens uit want de graanstoppels waren erg scherp vooral als er een halm net boven een knoop (verdikking in de halm) was afgesneden. Ook de handen zaten vol kleine wondjes die vaak weer open werden gehaald. Het gebeurde ook wel eens dat de lezers door de eigenaar van een bepaald perceel werden weggejaagd. Maar over het algemeen werd lezen als volksgebruik toegestaan.'

Ook over hoe het verder ging met Kommertje Tanis als jonge vrouw vóór haar huwelijk is niets overgeleverd. Het

is niet uitgesloten dat op haar ook de beschrijving van toepassing is, die Van Dam, een bezoeker van Ouddorp, in 1680 neerschreef. Haar vrouwen waren, zo vertelde hij, erg vlijtig op hun werk in huis en op het veld. Ze waren ook heel wit; wanneer ze naar het land gingen, bedekten ze hun gezicht met hun schort, zodat ze geen zonnesteek zouden oplopen. Ze waren ook vriendelijk en minzaam in de omgang en eerlijk. Ze hoorden graag de verhalen van vreemdelingen die zij ook gastvrij ontvingen. Den Eerzamen merkte naar aanleiding hiervan in 1966 op: 'Zoals Van Dam de vrouwen beschrijft, zijn ze voor een groot deel nog net zo; werkzaam, vriendelijk, eerlijk, gastvrij, maar ook tuk op nieuwtjes. Ze zijn nu niet meer zo blank als vroeger, ze lopen nu liever in hun blote hoofd dan met een schort of hoed erop - ze zien ook graag bruin. In de kleding hebben ze de stadsvrouwen nagevolgd, ze gebruiken net als die schoonheidsmiddelen en het dameskapsalon is er niet alleen voor vreemdelingen.' Dat laatste gold in de jaren zeventig van de negentiende eeuw in Ouddorp natuurlijk nog niet.

Klaas

Kommertje Tanis zal het huwelijk met de schipper en visser Klaas Nieman als een onmiskenbare verbetering van haar positie hebben opgevat. Klaas, geboren 1 april 1855, was de zoon van de schipper Jan Nieman en de boeren dochter Martijntje Westhoeve. Klaas was niet rijk, maar hij stond wel in het kies- en stemregister en dat gebeurde op grond van de belasting die iemand betaalde. Dat geeft aan dat hij, al zal het vanwege de conjunctuur in het schippersbedrijf wel bij vlagen zijn geweest, een zekere welstand bezat. Klaas en Kommertje trouwden op 1 oktober 1880. Zij had toen al een kind van hem, de op 25 maart 1880 geboren Jan. Getuigen bij het huwelijk waren zijn dertien jaar oudere broer Frederik Nieman, zijn 25-jarige zwager en schipper Wouter Sperling, getrouwd met zijn drie jaar jongere zus Cornelia, de bouwman Willem Tanis, oom van Kommertje, en Pieter Tanis (35), arbeider, man van Kommertjes zus Ariaantje. Jacob Stierop was ambtenaar van de burgerlijke stand. Het is ook wel met vrij veel zekerheid te zeggen hoe ze bij de kerkelijke inzegening van haar huwelijk met Klaas gekleed was. Ze zal in het zwart gekleed zijn geweest. Dat werd als praktisch beschouwd. De volkskundige J. Klok schreef hierover dat het kostuum daarna nog bij alle bijzondere gelegenheden kon worden gedragen, zowel bij de kerkgang als in de vaak voorkomende perioden van rouw. Hij gaf ook een